

А. М. БЕРНЮКОВ

Анатолій Миколайович Бернюков, кандидат юридичних наук, доцент Хмельницького інституту соціальних технологій ВМУРОЛ «Україна»

ОСНОВНІ МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПРАВОВОЇ ГНОСЕОЛОГІЇ

У сучасній філософсько-правовій думці гносеологічна тематика є провідною, оскільки в цій галузі знань *ius* втрачає свою «матеріальну» оболонку та розглядається головним чином як суб'єктивний герменевтичний наслідок його інтерпретації.

Право, як об'єкт пізнання, є складним гносеологічним явищем по-перше тому, що воно позбавлене відкритої іманентності, натомість, при його пізнанні вирішальне значення надається апперцепції. По-друге, *ius*, у його зовнішній інтерпретації, не є сталою величиною, а характеризується абсолютною історичністю та існує за універсальним часовим принципом всезагальної плинності: «сьогоднішній закон – недосконалий завтра». По-третє, існуючий взаємозв'язок факт-право зобов'язує інтерпретатора (як творця норми, так і його безпосереднього застосувача) зосереджуватися на життєвій факторії конкретики правореалізації.

Взагалі ж, приступаючи до дослідження генезису природи гносеології *ius*, треба звернути увагу на суттєву нерозробленість даної теми в українській філософсько-правовій школі. Разом з тим, на даний момент, в цьому сенсі варто відзначити праці таких двох відомих вітчизняних науковців, як А. А. Козловський¹ та І. І. Котюка², в яких вперше у нашій юридичній думці обгрунтовано необхідність створення такого важливого теоретичного напрямку та в загальних рисах окреслено перспективи його розбудови. Фактично, саме ці дві наукові роботи нині залишаються єдиними, які більш-менш ґрунтовно присвячені досліджуваній проблематиці і, по суті, заклали перші наріжні камені у фундамент сучасної української правової гносеології. Що стосується західної юриспруденції, то там дана тема є досить фундаментально розробленою і вважається одним із головних перспективних напрямків філософсько-теоретичного дослідження *ius*.

Очевидно, що приступаючи до розробки вказаної тематики, слід виходити із загальнометодологічних напрацювань філософської науки, проєктуючи їх на унікальну специфіку досліджуваного предмета в рамках теоретико-юридичного аналізу. Таким чином, далі спробуємо сформулювати методологічну структуру правової гносеології.

Ключове гносеологічне питання, при перенесенні його у сферу юриспруденції, має звучати наступним чином: чи піддається право пізнанню взагалі? Відштовхуючись від існуючих трьох можливих відповідей, логічно формулюється й відповідні позиції: а) оптимістична – *ius*, як і світ в цілому, піддається абсолютному осмисленню, оскільки жодних кордонів для останнього не існує, необхідно лише правильно підібрати відповідні засоби інтерпретації; б) агностична – оскільки людина не здатна пізнати існуюче буття, тому право, будучи його частиною, також жодною мірою не піддається гносеологічному аналізу; єдине, на що ми спроможні в своїх, апіорі безперспективних потугах добути інформацію про це явище та інші об'єкти, що нас оточують, – лише сформувати в своїй фантазійній уяві, шляхом відображення власних чуттєвих переживань, певну віртуальність, яка мало схожа на справжню дійсність; в) скептистична – реальність *ius* можливо пізнати, але в силу недосконалості наявного у нас гносеологічного апарату ми постійно знаходимося в омані численних упереджень, що часто значно викривляють його сутність.

Продовжуючи розвивати ці позиції в їх застосуванні до безпосередньої конкретики юриспруденції, можна сформулювати відповідні положення:

1. *Ius* повністю відображається в позитивній нормі, фактично зливаючись із ним. Такий підхід, як відомо, відстоює позитивізм, з тією поправкою, що саме із закону випливає право. Очевидний нонсенс подібних уявлень пояснюється вже хоча б тим, що допоки ще нам не було представлено компендіуму універсальних позитивних норм, про які б, вже завтра, не заявлялося самими авторами про необхідність їх перегляду, доопрацювання, зміни, доповнення, виключення;

2. Право жодним чином не знаходить своє вираження в законодавстві, немає і не може мати нічого з ним спільного. Кожний раз, коли створюється позитивна норма, відбувається ніщо інше, як самообман, і ми кожний раз щось вигадуюмо для себе, задовольняючи ті чи інші свої звичайні мрії. Якщо слідувати такій гносеологічній установці, то виходить, що уся наша історія праці в юридичній галузі – це ілюзія. Але як же тоді бути із універсальними правовими принципами, які залишаються бути незмінними вже упродовж декількох десятиків століть?

3. З певними застереженнями нам все-таки вдалося зрозуміти деякі положення *ius*. Активно цьому сприяє демократична форма правління, тоталітаризм же уводить нас із правильного шляху пізнання права. Саме такий підхід нам видається найбільш доцільним та справедливим. Отже, відкидаємо першу і другу позицію, як крайні, при вирішенні поставленого нами питання, та обираємо третю – найбільш оптимальну з нашого погляду.

Далі нам слід сформулювати основні проблеми гносеології права. Очевидно, що вони мають знаходитися у площині технології пізнання *ius*. Тому питання мають полягати у тому, як цей процес відбувається, і що потрібно зробити для того, аби він був максимально правильним. Гносеологічна тематика, внаслідок цього, розділяється на два підвиди: вимір методу пізнання права та проблема його істини. Таким чином, відповідно викристалізуються два напрями: герменевтичний та епістемологічний. Перший вбирає в себе питання сутності правового пізнання, його принципи, стадії, форми (наука, релігія, політична ідеологія, юридична техніка тощо); емпіричний та метафізичний рівні, співвідношення віри, інтуїції, упереджень, раціоналізму, ірраціоналізму; структура досвіду та характеристика його прояву і т.д. Другий включає проблему досягнення істини в процесі розуміння *ius*, співвідношення отриманого знання із дійсним змістом.

Усе це допомагає нам визначити й перелік основних та необхідних понять юридичної гносеології в прив'язці до категорії «право», зокрема такі, як: розуміння, тлумачення та застосування, свідомість, почуття, розум, культура, істина тощо. Просуваючись же далі у наших розмірковуваннях, можна вийти на їх певну деталізацію.

Так, можливість існування правосвідомості пов'язується з фактом наявності особливих законів оцінки норми в контексті існуючої реальності. Будь-яке встановлене правило сприймається, передусім, шляхом його внутрішнього переживання, тим самим воно глибоко проникає у почуття інтерпретатора. Таке юридичне оцінювання стає можливим завдяки автономії людського духу, що формує та визначає неповторність кожної особистості. Продукування власних оцінок завдяки свої буттєвій екзистенціональній свободі відбувається крізь призму створених людиною для себе ідеалів (що виступають в якості її гермів), які вона намагається реалізувати у своєму правоосмисленні.

У сприйнятті будь-якої норми завжди простежується аксіоматичне упередження, продиктоване суб'єктивною природою людини – закон її гідності та самоствердження. При цьому правосвідомість проявляється як природне відчуття *ius*, справедливості та істини, постаючи в якості особливого духовного настрою інстинкту стосовно самого себе та інших особистостей, і в якому людина утверджує свою власну екзистенцію і визнає її аналогічну повноцінність у решті індивідуумів.

Таким чином, правосвідомість насамперед включає в себе власний предметний юридичний досвід, що є значно глибшим та ширшим за саме лише знання статей закону. Адже вона являє собою досить складне та цілісне явище, що містить не тільки нормативну «енциклопедію» та певні «технічні» ідеї, але й ряд «дораціональних» моментів людської психіки – волю, уяву, емоції, почуття тощо. Останні, в свою чергу, виростають із так званого колективного підсвідомого (одинарного «екзистенційного інстинкту», сформованого в межах конкретного суспільства), що є неусвідомлюваною моральною здатністю кожної особи відрізнити краще «соціальне» від гіршого, прагнути гармонійної довершеності у стосунках між собою, стверджувати як власну духовність, так й визнавати її за іншими. У зв'язку з цим закону та держави немає поза множиною індивідуальних, проте пов'язаних між собою постійним інтерспілкуванням правосвідомостей, і саме у їх переплетенні викристалізується дійсна правова нормативність, яка далеко не завжди збігається з формально існуючими приписами влади.

Отже, відчуття права тісно пов'язане з оцінкою ситуації крізь призму як свідомих, так і неясних потреб та прагнень. Його можна і необхідно розвивати. Власне відчуття права також може передаватися й іншим суб'єктам, а тому здатне розповсюджуватися на майбутнє. Воно завжди має зовнішнє вираження у відповідній соціальній дії, оскільки важлива властивість *ius* полягає в критичній здатності впливати на тип поведінки. Разом із тим іноді відчуття права може бути гіпер- або атрофованим, заважаючи таким чином адекватно оцінювати зміст юридичної ситуації. Часто воно нестабільне та обмежене «нинішнім» «тут і зараз». Часом спостерігається і байдужість, яка має нейтральний характер, відчуття ж – завжди позитивні або негативні. У такому випадку це не стосується «угасання» відчуття *ius* або зведення його до «невизначеного» стану. Емоційне ставлення до права є завжди відповіддю на деяку певну подію в житті особи. Відчуття *ius* – це психічна основа для різноманітних типів поведінки. При цьому механізм емоціонального ставлення до права включає режим «чекання» при автоматизованій діяльності будь-якого суб'єкта.

Дійсне правове відчуття не може бути «надлишковим» у реальному світі, що соціально засимволізований. Його ніколи не буває забагато. І хоча компонування відчуттів *ius*, як правило, є кратною відповідно кількості суб'єктів-інтерпретаторів, однак офіційно визнається лише одне трактування, оскільки державна влада намагається контролювати всі соціокоди, і насамперед, правові. Разом із тим індивідуальну юридичну оцінку, в силу людської природи, неможливо викоринити, хоча й заборонити – також. Цей конфлікт інтерпретацій і породжує наявність правопорушень у суспільстві.

Дуже небезпечним є існування у соціальному просторі й «розсіяних» правових змістів, оскільки в такому разі усі позитивовані норми стають умовними та відносними. За таких обставин відбувається засвоєння реальності *ius* без її розуміння, адже знакові системи регулювання поведінки замикаються на собі. Водночас, як відомо, виникнення змісту життя тісно пов'язане з наявністю альтернативи дій. Правовий же вибір людини завжди особливо гострий, оскільки він проявляється в обранні світу, в якому вона хоче жити: одно- чи багатокольоровому.

Відповідність же діяльності суб'єктів вищим історичним досягненням у галузі нормативної регламентації суспільних відносин, становлять інше важливе в гносеологічному плані поняття – правову культуру. Останнє, таким чином, постає в якості саме ціннісного відображення в свідомості (погляди, оцінки, переконання, установки) та поведінці людей системи реальності, в якій діє сформований суспільством *ius*-еталон.

Відповідно до цього в поняття досліджуваного феномена включаються правосвідомість, діяльність та відносини; існуюча політична ідеологія та відповідні пануючі в державі керівні принципи її діяльності; позитивні норми, рівень досконалості законотворчості та застосування, стан порядку в державі і т.д. Причому, як і будь-який інший вид культури, вона спрямована на розвиток здібностей, вміння, навичок, а в даному випадку – конкретних суб'єктів як інтерпретаторів *ius*. Адже являє собою нібито правовий феномен оціночної дії, що неодмінно включає в себе людину.

На сьогодні не має жодних сумнівів, що право постає в нашій реальності як його гносеологічна трансформація. При цьому наші уявлення про нього – це не просто пізнання буття *ius* людиною, а розуміння його через призму власної екзистенції, в постійному імпульсному самоідентифікаційному трансцендентуванні, що є стрижнем усього нашого існування. Саме суб'єктивність виступає посередником між належним правом та його відображенням в існуючому суцюзі. При цьому в умовах проживання в соціумі вона корегується та набуває відповідних характерних осуспільнених рис і форм.

За такої схеми теорія пізнання *ius* тісно пов'язана з іншими фундаментальними філософсько-правовими концепціями, такими, як: юридичні онтологія (питання буттєвого плану), діалектика (щодо загальних законів існування реальності), раціоналізм (логічні процедури), метафізика (вчення про можливості ірраціонального розуміння), емпіризм (про закономірності гносеологічного механізму відчуттів) і т.д. Зважаючи на те, що тут основним суб'єктом виступає людина, дана концепція тісно пов'язана з антропологією, аксіологією, соціологією, психологією тощо. Важливе значення мають також історія філософії, права та науки загалом, адже ці напрями діахронічного дослідження допомагають зрозуміти помилки минулого при аналізі сучасного процесу пізнання *ius*. Крім того, зважаючи на існуючу нині тенденцію консолідації та взаємопроникнення гуманітарного і природного знання, гносеологічна правова теорія має враховувати й об'єктивні дані фізіології, медицини, кібернетики, фізики і т.п.

Таким чином, у розробці своїх наукових проблем юридична гносеологія має використовувати широкий методологічний спектр. При цьому недопустимими є однобічність у дослідженні, недооцінювання або переоцінювання певних дослідницьких принципів та методів.

Окремо слід підкреслити історичність юридичної гносеології, тобто існуючу залежність основних висновків про право від конкретної епохи розвитку людства. Як відомо, кожний рівень суспільного розвитку у часі формував і свій власний тип такого розуміння: від абсолютного ототожнення *ius* із законом, до цілковитого заперечення можливості такого оформлення у позитивовану норму. Разом із тим ця історична боротьба надала потужного імпульсу розвитку гносеолого-правового дослідження, значно збагативши його науково.

Сучасний же розвиток загальної концепції теорії пізнання визначається подальшим посиленням процесів глобалізації, соціологізації та інформатизації, відповідно наповнюючи проблематику інтерпретації новим синергетичним змістом та все більше розширяючи її методологічні рамки. У цьому зв'язку поступово змінюється і предмет юридичної гносеології – пізнавальне ставлення до *ius*, у сукупності всіх його аспектів, остаточно заміщується поняттям правової реальності. Остання включає в себе значно більшу багатоманітність явищ, пізнання яких вимагає динамічного використання у взаємозв'язку тих чи інших відповідних дослідницьких прийомів. При цьому провідними та основними методологіями дослідження в рамках концепції юридичної гносеології залишаються бути правові герменевтика (яка відповідає за вивчення, аналіз, дослідження та розробку процедур пізнання *ius* та його зовнішніх проявів) та епістемологія (курує питання відповідності отриманого знання дійному змісту, тобто займається проблемами їх перевірки на предмет істинності).

Юридична гносеологія для досягнення своїх цілей нині активно використовує напрацювання й інших філософських концепцій, таких як онтологія, феноменологія, екзистенціалізм, неосократизм, неотомізм тощо. При цьому вона також послуговується загальнонауковою методологією (системний, структурно-функціональний засоби і т.д.) та відповідними логічними прийомами (аналіз, синтез, ідеалізація, індукція, дедукція, екстраполяція тощо). Наразі існує очевидна необхідність при дослідженні правопізнавального процесу використовувати й спеціалізовані емпіричні та теоретичні прийоми окремих наукових напрямів.

Наступним важливим ввідним пунктом після загальнотеоретичних питань є проблема дослідження безпосередньої практики пізнання права. Її формами виступає увесь цей процес – від створення норм до їх безпосереднього застосування. Чим керуються та повинні послуговуватися суб'єкти під час юридично-гносеологічної практики і як саме це відбувається? Дані питання, очевидно, є ключовими для безпосередньої реалізації права в реальності. Відповідно – «досвід», «мислення», «думка», «упередження», «відчуття», «почуття», «свідомість», «несвідоме», «інтуїція» і т.д. в даному випадку виступають основними категоріями.

Загальна же обумовленість важливості практики для пізнання обґрунтовується наступним чином. Суспільство завжди намагалося створювати зручні умови для власного існування, підлаштовуючи буття під себе. Так, в процесі осмислення правової реальності, що, як відомо, є ідеалістичний зміст, і тому не піддається фізичному виміру та верифікації, людина створює свій власний світ, як відображення *ius* у межах своєї уяви відповідно до існуючої історичної традиції. По суті, уся наша історія може розглядатися в якості постійного процесу світопізнання, насамперед у формі практичної діяльності, під час якої створюються матеріальні, духовно-культурні та соціальні блага. У ході перетворення навколишнього буття людство віднаходить і досліджує нові його властивості та характеристики і все глибше проникає у сутність явищ. При цьому, активно впливаючи на реальний світ шляхом відповідних перетворень та наукових експериментів, соціум, однак, завжди приречений діяти за правилами, встановленими самою природою.

Слід звернути увагу й на інший важливий гносеологічний момент практики, який полягає в тому, що потреби останньої виступають в якості основи пізнання. Інакше кажучи, вона ставить перед ним визначені проблеми, що потребують свого вирішення, а отримуючи їх, – активно розвивається далі. Так, необхідність врегулювання суспільних відносин (як фактор соціальної практики), фактично, й ініціювала процес розуміння *ius*, паралельно спричинивши появу юридичної гносеології, першопочатковим завданням якої було вивчення можливості механізму людського правопізнання.

Крім того, практика наділена також і важливими епістемологічними якостями, оскільки вона виступає в якості вирішального критерію істинності наших знань про *ius*. Так, позитивовані норми, будучи формою пізнання, в результаті їх безпосереднього застосування вказують на адекватність розуміння законодавцем певної частини правової матерії при врегулюванні відповідних відносин.

Отже, виходячи з цих позицій, процес пізнання права не є сталим, незмінюваним і статичним, а розглядається як динамічний рух осмислення *ius* у формі складної творчої діяльності (під час якої суб'єкту часто доводиться вирішувати світоглядні проблеми) по утворенню із загального Невідомого – юридичного Знання.

Таким чином, проведений нами аналіз дає змогу сформулювати загальне визначення поняття, що нами розглядається. Отже, це є філософсько-правова концепція, в якій вивчаються такі важливі юридичні проблеми, як загальні умови, сутність пізнання *ius*, можливості, межі та характеристики цього процесу, його форми, рівні та численні різноманітні відносини пов'язані із ними, а також досліджується достовірність отриманого таким чином знання та критерії його істинності.

¹ Козловський А. А. Гносеологічна природа права (філософсько-правовий аналіз): Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.12 / Чернівецький держ. ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2000. – 464 с.

² Котюк І. І. Судова гносеологія: проблеми методології та практики: Дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.09 / Київський національний університет ім. Т. Шевченка, 2008. – 436 с.

Резюме

Бернюков А. М. Основні методологічні засади правової гносеології.

У даній статті піддається аналізу методологія правової гносеології в світлі розвитку західноєвропейської філософсько-теоретичної думки. Автором розглядаються основні гносеологічні принципи, поняття та категорії теорії пізнання юридичних явищ. Погляд на це важливе та актуальне питання для сьогодення під кутом зору нового мислення є методологічно обґрунтованим і заслуговує на пильну наукову увагу.

Ключові слова: право, правова реальність, праворозуміння, філософія права, правова гносеологія.

Резюме

Бернюков А. Н. Основные методологические основания правовой гносеологии.

В данной статье подвергается анализу методология правовой гносеологии в свете развития западноевропейской философско-теоретической мысли. Автором рассматриваются основные гносеологические принципы, понятия и категории теории познания юридических явлений. Взгляд на этот важный и актуальный вопрос с точки зрения нового мышления методологически обоснованным и заслуживает внимательного научного изучения.

Ключевые слова: право, правовая реальность, правопонимание, философия права, правовая гносеология.

Summary

Bernyukov A. Basic methodological principles of legal epistemology.

In this article the methodology of legal gnoseology in the light of development of the West European philosophical and theoretical thought is exposed to the analysis. Accordingly, the author discusses the basic epistemological principles, concepts and categories epistemology of legal phenomena. The view of this important and topical issue from the point of view of new thinking – is methodologically reasonable and deserves broad scientific attention.

Key words: law, legal reality, understanding of law, legal philosophy, legal gnoseology.

Отримано 27.11.2013